

NANCY RICHLER

De oorlogsbruid

Vertaald uit het Engels door Tjadine Stheeman



ORLANDO
uitgevers

HOOFDSTUK I

In een zijkamertje van een grote feestzaal in Montreal zat Lily Kramer zwijgend tegenover haar kersverse echtgenoot. Het was zomer en het was warm in de kamer. Er waren geen ramen en geen deur, alleen een gordijn waarachter de gasten – van wie ze eigenlijk niemand kende – bezig waren taart en haring met glaasjes brandewijn en wodka weg te spoelen. Lily en haar man zaten aan weerszijden van de sofa waarop ze – zo nam Lily aan – hun huwelijk moesten consumeren.

Voor de sofa stond een tafel met vruchten en hardgekookte eieren. Haar man pakte een pruim die hij tussen zijn vlakke handen rolde. Hij heette Nathan en ze kende hem pas een week. Eigenlijk had ze met zijn broer, Sol, zullen trouwen, een man met wie ze had gecorrespondeerd, maar die ze nog nooit in levenden lijve had ontmoet. Toen ze echter uit de trein was gestapt, had hij haar heel even aangekeken en besloten dat hij haar niet wilde hebben. Lily keek hoe Nathan de pruim tussen zijn handen rolde en vroeg zich af wat zijn broer zo afstotelijk aan haar vond.

Nathan pakte een mesje en trok de schil van de pruim er in repen af. Ze hadden elkaar nog niet aangeraakt, niet eens een druk van een hand of mond toen ze in de echt werden verbonden. Ze kon het aantal blikken dat ze hadden uitgewisseld nog steeds tellen, de eerste op de bank in het huis waar ze logeerde; ze schaamde zich zo erg over de afwijzing dat ze hem amper in

de ogen durfde te kijken toen hij haar namens zijn broer en de gehele familie excuses kwam aanbieden.

‘Kan uw broer niet eens zelf zijn excuses komen aanbieden?’ had ze gevraagd. Haar schaamte verbaasde haar, stelde haar teleur. Ze had geen zin tijd – of energie – te verspillen aan een man die alleen al bij de aanblik van een vrouw de benen nam. Althans, zo had het geleken.

‘Nee, niet eens,’ had Nathan geantwoord.

‘Geen groot verlies dan,’ had ze op geforceerd luchtige toon gezegd. Ze was twee oceanen overgestoken om met deze Sol te trouwen. Verder had ze niets of niemand meer.

‘De grote verliezer is hij,’ had Nathan zachtjes opgemerkt.

Ze had verwacht dat hij daarna weg zou gaan, haastig de aftocht zou blazen na het wangedrag van zijn broer, maar dat deed hij niet. Hij bleef onrustig wiebelend voor haar staan.

‘Wilt u niet gaan zitten?’ had ze uiteindelijk gevraagd.

Zijn ogen waren warm en bruin; ze straalden geen medelijden uit. Wat hij zag leek hem te bevallen. Zijn blik had iets broeierigs.

De volgende dag was hij al terug om hun verlovings officieel te maken. Vanwaar die haast? vroeg Lily zich af toen hij opnieuw voor de deur stond. Het was niet zo dat de vrijers voor haar in de rij stonden, dat ze door een ander zou worden weggekaapt als hij haar niet snel voor zich opeiste. Maar toen begreep ze het, dat dacht ze tenminste. Het was de blos op haar wangen toen hij voor het eerst de kamer binnenkwam, de neergeslagen blik die ze zich dwong omhoog te richten, haar opgeheven kin in weerwil van wat ze voelde. Hij was teruggekomen om haar schaamte weg te nemen. Hij had getuigen en cognac bij zich – en weer die broeierige blik in zijn ogen. Hij was een gelukkig mens, dacht Lily op dat moment. Zijn verlangen zette hem aan tot goede daden.

‘Spreek je Engels?’ had hij haar die dag gevraagd. Tot nu toe hadden ze Jiddisj met elkaar gesproken.

‘Kaartje,’ had ze in het Engels geantwoord. ‘Brood. Neef. Koffer.’

Haar Engels was goed, praktisch vloeiend zelfs. Alleen was ze op dat moment zo boos dat ze net deed of ze het gebrekkig sprak, boos omdat hij dacht dat zij de domste van hen tweeën was – terwijl ze vijf talen sprak en zich in nog een paar andere wist te red- den, zij die mensen over grenzen had gesmokkeld die hij niet eens op de kaart kon vinden. Woede vooral dat ze zo geëindigd was, dat ze blij mocht zijn dat Nathan Kramer haar wilde hebben. Zij, die vaak op het randje van leven en dood had verkeerd, zou nu langzaam wegteren in dit bleke hiernamaals van haar eigen leven.

‘Vrijheid,’ somde ze verder op. ‘Knopen. Trein.’

‘Knopen?’ vroeg hij glimlachend.

‘Eisenberg,’ zei ze, doelend op de familie bij wie ze logeerde, Sols werkgever, die een knopenfabrikant was.

‘Ja, ja, ik begrijp het,’ zei Nathan nog steeds glimlachend.

Hij wist dat ze Engels sprak, dat had hij al eerder geconsta- teerd aan haar gezichtsuitdrukkingen, terwijl ze naar de in het Engels gevoerde gesprekken van de Eisenbergs luisterde. Hij had wel meer nieuwe immigranten ontmoet, hij kende het knik- ken op het verkeerde moment, de vertraagde glimlach, het schaa-pachtige lachen, de stomverbaasde blikken. Maar dat deed zij allemaal niet. Ze was moe, ja, van de lange reis die ze had gemaakt, en ze was in ieder geval verbijsterd en van streek door het gedrag van zijn broer op het station, maar ze was geen vrouw die niet begreep wat de mensen om haar heen zeiden. Ze be- greep alles. Maar ze veinsde van niet. Dat intrigeerde hem.

Hij had haar meteen gewild, dat wist hij zodra hij de kamer binnenstapte. Het was niet haar schoonheid die hem aantrok. Niet alléén haar schoonheid. Die viel hem natuurlijk wel op, wie niet?

De delicate botstructuur van haar gezicht, de grijsblauwe ogen... Maar het was vooral de gespannenheid in haar, een dierlijke spanning, deels hongerig, deels angstig. Die deed zijn bloed sneller stromen en daarom – en niet om haar gêne – was hij de volgende dag teruggekomen met de getuigen en de fles cognac. Hij had niet verwacht zo'n spanning in de zitkamer van Sam Eisenberg, de Knopenkoning van Montreal, aan te treffen. Hij had al veel meisjes ontmoet in de zitkamers van Joods Montreal. Brave meisjes en stoute, slimme meisjes, mooie meisjes, berekenende, geestige, verwachtingsvolle meisjes, maar dit... nee, dit niet.

'Hier, proef eens,' zei hij terwijl hij haar een partje van de pruim toestak, de eerste uitwisseling van hun huwelijksleven.

Hij sloeg haar gade – zijn kersverse bruid – terwijl ze de vrucht in haar mond stak. Haar ogen vulden zich met tranen.

'Wat?' vroeg hij.

'Niets.' Ze schudde haar hoofd, deed even haar ogen dicht. 'Het is een lekkere pruim, niet zo zoet.'

Volgens de traditie hadden ze de hele dag gevast. Hadden ze het vasten met iets anders moeten breken, vroeg Nathan zich nu af, hadden ze hun huwelijk misschien met een hapje ei moeten beginnen, het symbool van nieuw leven? Een schijfje meloen, heerlijk zoet, zonder die rinse smaak van pruim?

'Ik heb in geen jaren zo'n pruim geproefd,' zei Lily in haar nagenoeg perfecte Engels. Ze gaf hem het overgebleven stukje terug, nam een grote slok water en hield het glas ter verkoeling tegen haar wang.

'Het is warm,' zei hij en dat beaamde ze.

Ze drukte het glas tegen haar andere wang, al was het inmiddels niet meer koel tegen haar huid. Nathan gaf haar een servetje en ze glimlachte dankbaar terwijl ze het zweet op haar voorhoofd en bovenlip bette. Het was de eerste keer dat hij haar zag glimlachen.

Lily Kramer-Azerov. Ze was niet degene die ze beweerde te zijn.

Eigenlijk is niemand dat, neem ik aan, maar Lily's leugen moest je letterlijk nemen. Haar eerdere naam... had ze achtergelaten in dat geteisterde dorp waar de eerste Lily was omgekomen en waarbij, onder andere, een identiteitsbewijs vrijkwam dat haar oude kon vervangen, een identiteit die een toekomst in zich borg als iemand de kans maar zou aangrijpen.

Zo iemand was er natuurlijk. Het was een dorp in Polen, in het jaar 1944. Niets werd onbenut gelaten.

En die iemand had niet alleen de identiteit gestolen van een meisje dat ze nog nooit van haar leven had gezien; behalve de naam – Lily Azerov – en het identiteitsbewijs had ze ook nog een paar wollen sokken, een opschrijfboekje vol dromen en andere notities en een opake steen tot haar bezit gemaakt.

Ze trok de sokken over haar eigen versleten paar aan. Het identiteitsbewijs en het boekje schoof ze in haar broeksband, maar niet voordat ze de enige woorden van praktisch nut in het opschrijfboekje uit haar hoofd had geleerd: *Sonya Nemetz, Rehov Hajarkon 7, Tel Aviv*. De steen, waarvan ze zeker wist dat het een diamant was, verstopte ze onder haar lijfje.

Op dat moment aarzelde ze even: net toen ze op het punt stond weg te gaan, werd ze door iets overmand dat even sterk was als haar overlevingsdrift. Ze wist dat ze moest vluchten. Haar hele instinct zei haar dat ze zo snel mogelijk weg moest uit dat dorp en teruggaan naar het bos, waar ze kon wachten tot het veilig was om haar tocht te vervolgen en zich aan te sluiten bij de enorme massa vluchtelingen die naar het westen trok in het kielzog van het bevrijdingsleger, om zich in die massa onder te dompelen en het leven te beginnen dat mettertijd haar eigen zou kunnen worden. Wegwezen, zei ze tegen zichzelf, iets wat ze de afgelopen drie jaar al zo vaak had gedaan. Dankzij haar instinct was ze altijd net op het nippertje aan de dood ontsnapt.

Maar die dag kwam iets meer naar boven dan alleen haar instinct. Ze aarzelde. Haar blik bleef talmen. Kwam het door het verwrongen lichaam van het dode meisje, haar geknikte benen en armen, net als die van haar slapende zusje vroeger? Was het een flard uit de droom van het meisje dat haar eigen hoofd binnen was gezweefd terwijl ze vluchtig door het opschrijfboekje bladerde? De schaduw van de snuffelende rat, dichterbij gelokt door de geur van zijn volgende maaltje?

Ze bleef. Ze legde haar vlakke hand op het gladde, koude voorhoofd, gleed ermee over de gebroken ogen – grijsblauw, net als die van haar – en sloot de oogleden. De ogen zouden bedekt zijn. Dat was het minste wat ze voor haar kon doen, meende ze. Ze kon de oogleden sluiten en haar hand even laten liggen. Dat deed ze voor het meisje wier toekomst ze stal. En toen ging ze ervandoor.

Sol Kramer was een van de gasten op de bruiloft. De bruiloft die eigenlijk de zijne had moeten zijn. De hele avond had hij het glas geheven op de bruid en de bruidegom, had hij zijn broer hoog boven zijn hoofd getild en meer verbeterd dan blij met hem rondgedanst. Zijn stem bulderde luider dan die van de andere gasten en zijn gezicht glom van het zweet.

‘*Lechajim,*’ riep hij terwijl hij het ene glas whisky na het andere achteroversloeg. Hij had al spijt van zijn besluit.

Zo was Sol Kramer nu eenmaal. Als hij ’s ochtends bruin brood bij het ontbijt at, had hij even later spijt dat hij geen wit had genomen. Hij had niet alleen spijt, hij vroeg zich dan de hele tijd af of zijn dag anders was gelopen, of hij zich veel beter had gevoeld – zijn ingewanden, zijn hele wezen – als hij wit brood had gegeten in plaats van bruin.

Nu vond hij de bruid er opeens goed uitzien. Ze had een doortastende blik in haar ogen die hem niet eerder was opgeval-

len, die er niet was geweest, dat wist hij zeker, toen ze uit de trein stapte. Op dat moment had ze verward om zich heen gekeken, angstig wachtend op iemand die haar kwam opeisen. Deerniswekkend, zo zag ze eruit, een vrouw alleen op wie niemand wachtte. Een verloren koffer die van niemand was.

Hij beseftte dat ze dat ook niet kon helpen, na alles wat ze had meegemaakt. En hij, op zijn beurt, werd niet verondersteld van haar te houden, het enige wat hij hoefde te doen was met haar trouwen en net zo lang getrouwd blijven totdat ze door een kier in de Canadese deuren naar binnen was geglipt, want die stonden nog niet open voor Joodse vluchtelingen. Het huwelijk, Sals eerste, moest beschouwd worden als een gebaar van liefdadigheid. Een gebaar waarvoor hij een kleine vergoeding kreeg, een blijk van waardering, niet royaal, maar genoeg om hem het duwtje te geven dat hij nodig had, het steuntje in de rug dat andere jonge mannen vanzelf in de schoot kregen geworpen, door hun familie of door andere meevallers. Sal kende geen meevallers. Dit huwelijk had zijn eerste moeten worden. Maar toen hij de bruid zag schrok hij terug.

Beschadigde waar. Dat zag hij. Een geknakt leven, een bange vrouw, een huwelijk dat hem zou confronteren – hoe kortstondig misschien ook – met verdriet.

Laat iemand anders maar met haar trouwen, had hij ter plekke besloten. Hij was een welwillend mens, dat zou niemand bestrijden. Hij was vriendelijk tegen alle weduwen en wezen van de wereld. Maar hij wilde niet gedwongen worden met eentje te trouwen. En waarom zou hij ook, met zijn uiterlijk en goed stel hersens en de gouden toekomst die voor hem lag? Laat iemand anders maar met haar trouwen, zei hij tegen de bemoeial die het had gearrangeerd. Zijn liefdadigheid kende grenzen en die hielden op bij het echtelijk bed.

Maar de vrouw die hij op het perron had laten staan was

weg, van de aardbodem verdwenen, en haar plaats was ingenomen door deze prachtige bruid die zijn broer had verkozen. Ze werd op haar stoel midden in de zaal omhooggetild. Doordat de dansers onder haar moeite hadden om de stoel recht te houden, schoof ze een eindje naar voren waardoor de stoel kantelde, eerst naar de ene kant en toen zo ver door naar de andere kant dat ze eruit dreigde te vallen. Ieders adem stokte, een paar vrouwen slaakten een gillette, maar Lily bleef op haar plaats. Opgelucht gelach. Er snelden meer gasten toe om te helpen haar op te tillen, meer gespierde armen dan nodig waren, en even later zag Sol hoe ze recht omhoog uit de menigte rees. De vrouw die de zijne geweest had kunnen zijn, had móéten zijn.

Ze straalde terwijl de dragers haar op haar hoge troon door de zaal droegen in de richting van haar bruidegom. Zegevierend, zo kwam ze op Sol over. Ze hield zich niet eens vast aan de armleuningen van de stoel, die nog steeds gevaarlijk wiebelde en kantelde. In haar handen had ze een zakdoek waarmee ze naar haar bruidegom wuifde – Sols bloedeigen broer – die zijn hand uitstak om de andere punt te pakken. Ze keek geen moment omlaag naar de feestgangers onder haar; ze keurde Sol geen blik waardig.

Ze zag hem overigens wel, zijn pogingen om oogcontact met haar te maken. Dus nu wil hij me wel, zei ze tegen zichzelf. Ik ken je inmiddels; types als jij heb ik eerder ontmoet. Hij was een man die alleen wilde wat een ander eerst had gewild, bedacht ze, een man met zo weinig levenslust dat hij zich de verlangens van anderen moest toe-eigenen, als een parasiet. Heel even kruisten hun blikken elkaar, maar ze keek onmiddellijk weer weg.

Ik beteken niets voor haar. Minder dan niets. Een lafaard, dacht Sol, terwijl hij zich op de dichtstbijzijnde stoel liet zakken. Hij keek hoe zijn broer zijn hand uitstak om haar zakdoek te pakken, hij hoorde haar lachen toen Nathan de zakdoek even

vasthad, waarna de dansers onder zijn stoel hem schielijk weer wegtrokken.

‘Het houdt geen stand,’ zei een stem naast hem, een stem die uit de keel van een vrouw kwam, maar even diep en donker klonk als die van een man.

Sol draaide zich om en zag dat aan de tafel waar hij was aangeschoven een gast zat die hij niet herkende, een vrouw van middelbare leeftijd die meende dat ze verheven was boven de rest. Of misschien was ze dat ook wel. Haar jurk, van blauw satijn, was chiquer dan die van de andere vrouwen, haar houding was rechter en strenger. Haar haar was weggetrokken van een blank, breed voorhoofd en in een met haarlak bespoten rol opgestoken. Ze was de hele avond nog niet van haar plaats gekomen en telkens als het tienermeisje naast haar – haar dochter, nam Sol aan – wilde opstaan om mee te doen met het dansen, had ze een dwingende hand op haar arm gelegd.

‘Dit kan gewoonweg niet lang duren,’ zei de vrouw. ‘Die onmiskenbare lucht slaat er nu al vanaf.’

‘Moeder, toe,’ siste de dochter. Ze kon duidelijk wel door de grond zakken. Ze draaide haar servet tussen haar vingers en staarde naar de tafel, weigerde haar blik op te slaan.

‘De stank van een slecht bij elkaar passend paar herken je uit duizenden,’ zei de vrouw.

‘Juist, ja,’ antwoordde Sol, hoewel hij het niet echt begreep. Hij wist gewoon niet wat hij anders moest zeggen. Hij was een makkelijke prater – een gladde, vonden sommigen misschien – maar nu stond hij toch even met zijn mond vol tanden, wist zich geen raad met de opmerkelijke grofheid van de vrouw. De mukkende dochter draaide zonder ophouden aan haar servet. Ze keek nog steeds omlaag, zodat je alleen de scheiding in haar donkere, golvende haar zag.

De moeder keek naar Sol, in afwachting van zijn reactie.

Hij dacht even na, schonk haar toen een stralende lach en stak zijn hand uit. ‘Sol Kramer,’ zei hij. ‘Broer van de bruidegom.’

De vrouw beantwoordde zijn lach niet, drukte alleen zijn uitgestoken hand. ‘Ida Pearl Krakauer,’ zei ze. ‘En dit is mijn dochter Elka.’

Het meisje keek op van haar verfrommelde servet. Een knap kind, ondanks haar pruilmond, constateerde Sol tot zijn vreugde.

‘Ida Pearl Krakauer,’ herhaalde Sol. De naam zei hem niets.

‘Vertel eens,’ zei Ida. ‘Waar heeft uw broer die ring opgescharreld?’

‘Ring?’

‘Met die glasscherf waarvan hij denkt dat het een diamant is.’

Sol voelde plaatsvervangende schaamte en woede. Een heel maandsalaris was opgegaan aan wat die vrouw zo achteloos een glasscherf noemde.

‘Van Grinstein,’ zei ze zonder zijn antwoord af te wachten. ‘Ik herken de stijl. Of het gebrek daaraan.’

‘Het was me een genoegen, wis en waarachtig,’ zei Sol terwijl hij al opstond. Hij had geen zin te moeten aanhoren hoe de smaak en het oordeel van zijn broer werden afgekraakt. En hij wilde zich evenmin tot het grove niveau van de vrouw verlagen.

‘Ga zitten, ga zitten. Ik wilde u niet beledigen. Als ik had geweten dat u zo’n driftkop was, had ik mijn mond gehouden, wis en waarachtig.’

Elka glimlachte flauw om haar moeders imitatie van Sol – een uitdrukking die hij zelf deftig vond, maar waarvan hij nu ook hoorde dat die bespottelijk klonk.

‘En bovendien,’ ging Ida Pearl verder, ‘ben ik een concurrent van Grinstein, dus u moet me maar niet al te serieus nemen.’

‘Met alle respect, mevrouw Krakauer, maar ik denk niet dat u iemand bent om luchtig op te vatten.’

Hier moest Ida Pearl om glimlachen, een oprecht gemeente, brede glimlach.

‘In plaats van nijdig weg te benen, kunt u misschien beter mijn dochter ten dans vragen. Eigenlijk keur ik gemengd dansen op een bruiloft af, maar...’

Elka was al opgesprongen met een uitnodigend, ietwat verlegen lachje richting Sol.

‘... zoals u kunt zien, maakt mijn afkeuring weinig indruk.’

Een vreemd mens, en dat was nog zwak uitgedrukt, dacht Sol terwijl hij Elka naar de kring van mannen en vrouwen begeleidde die Ida Pearls goedkeuring niet kon wegdragen. Maar de dochter was uiterst charmant, dat stond vast. Vooral als ze lachend naar hem opkeek en er twee vertederende kuiltjes naast haar mondhoeken verschenen.

Een lomperik, dacht Ida die keek hoe Sol Elka door de menigte loodste. Een man die verliefd was op de vrouw van zijn eigen broer en niet eens het fatsoen had dat te verbergen.

‘Hier. Ruik eens aan me,’ zei Elka terwijl ze haar arm onder Sols neus duwde.

Aan haar ruiken? dacht Sol verwonderd. Maar het was een prachtige jonge arm, slank en welgevormd. Sol pakte de pols tussen zijn duim en wijsvinger en draaide hem om zodat de zachte onderkant zichtbaar werd, en hij snoof.

‘Mmm...’ zuchtte hij. ‘Seringen.’ Al was zijn neus in feite zo verzadigd met de geur van haring, zweet en het parfum van de andere gasten dat de verfijnde bloemengeur die hij meende te ontwaren ook denkbeeldig kon zijn.

‘Rozenwater,’ verbeterde Elka hem. ‘Maar dat is gewoon mijn odeur. Kunt u het echt niet ruiken?’ Ze lachte hem verlegen toe.

‘Wat ruiken?’ vroeg hij, ook lachend, maar tegelijk onbehaaglijk.

‘Het is niet hun stank die ze ruikt.’ Elka wees in de richting van de bruid en bruidegom. ‘Je kunt zo zien dat ze goed bij elkaar passen. Moet je zijn gezicht zien, hij is smoorverliefd op haar.’

Maar Sol kon het niet opbrengen nu naar zijn broer te kijken, naar het geluk dat het zijne had moeten zijn.

‘Het is haar eigen huwelijk met mijn vader dat mijn moeder ruikt. Het lekt uit elke porie, ze kan er niet aan ontsnappen.’

‘Jij ruikt lekker, vind ik,’ mompelde Sol, koortsachtig zoekend naar een ander gespreksonderwerp. Wat was dat voor rare kletspraat over geur tussen moeder en dochter? En welk meisje sprak er nu op deze manier over het huwelijk van haar ouders tegen een man die ze amper kende?

Jammer, dacht Ida Pearl, terwijl ze de kant opkeek die haar dochter uit had geweest. Want op het gezicht van Nathan las ze geen geluk. Het was verlangen. Verlangen dat op dat moment ook doortrokken was van hoop, maar die hoop zou snel de bodem worden ingeslagen, dacht Ida. Dat kon haast niet anders. En hij leek een fatsoenlijke jongeman, knap om te zien en welgemanierd. Een jongeman die, als zijn bruid er niet was geweest, een gelukkige toekomst tegemoet was gegaan.

Ida Pearl en Elka waren niet officieel uitgenodigd voor de bruiloft, iets wat Sol zelf had kunnen bedenken als hij even bij de kwestie had stilgestaan. Alle gasten waren van de kant van de familie Kramer. Dat was ook logisch. De bruid had geen vrienden of familie in Montreal. Ze kende er niemand, alleen de familie Eisenberg die haar onderdak had verleend.

Maar Sol dacht helemaal niet aan de gastenlijst die avond, had zich geen moment afgevraagd waar de twee onbekende gasten vandaan kwamen. Hij was alleen bezig met zichzelf, met zijn eigen stomiteiten. Hoe had hij een vrouw als Lily nu kunnen afwijzen? Hoe had zijn eerste ingeving over haar er zo ver naast

kunnen zitten? Hij was iemand die blindvoer op zijn instinct. Hij moest wel. Zijn toekomst was volkomen afhankelijk van zijn onderbuikgevoel, want hij had geen opleiding en ook geen familie die hem verder kon helpen. En nu deze stommiteit! De stralende toekomst die hij eerst had zien gloren, begon al te vervagen in zijn gedachten. En daarvoor in de plaats was een sepia-keurig visioen verschenen: een vormeloze vrouw in een zomerjurk die op het balkon van een armoedige flat de tomatenplanten water gaf; een man in een onderhemd die op hetzelfde balkon zonnebloempitten aan het kauwen was en de vliesjes op de grond spuugde. Het was een weerzinwekkend visioen, afschrikwekkend in zijn helderheid. Een visioen waarin Sol direct zichzelf en zijn toekomstige vrouw herkende.

Kwam het door dit spookbeeld dat hij Elka vroeg om de feestzaal uit te gaan, uit een behoefte afleiding te zoeken voor zijn zwartgallige gedachten?

Elka wierp een bezorgde blik in de richting van haar moeder. Ze hoefde niet eens te vragen of het mocht, ze wist ook zo wel dat het uit den boze was. ‘Nou, goed, eventjes dan...’ zei ze.

‘We kunnen allebei wel wat frisse lucht gebruiken,’ verzekerde Sol haar terwijl hij met haar naar de deur liep, maar buiten was er helemaal geen frisse lucht, alleen de windstille benauwdheid van een klamme zomeravond. En wat die afleiding betreft... hij wachtte tot Elka het woord nam, over de hitte zou klagen, iets zou vragen over hemzelf, zijn ideeën, zijn dromen.

Maar Elka leek plotseling te beseffen dat ze voor het eerst van haar leven alleen met een man was, een oudere man nog wel – hij was minstens drieëntwintig – en in een situatie die, als ze toestemming aan haar moeder had gevraagd, ten strengste verboden voor haar was. Ze kon niets bedenken om te zeggen en ze stond er als een donkere, zwetende zoutzak zwigend bij.

‘Zullen we een eindje gaan wandelen?’ vroeg Sol.

‘Goed,’ zei ze en ze liepen een paar straten door zonder iets te zeggen. In elk portiek waar ze langskwamen stond wel iemand, op elk balkon, elke trap, mensen die de hitte van hun flat waren ontvlucht en buiten aan het kaarten waren, zich met een waaier verkoeling toewapperden.

‘Zo, vertel eens,’ zei Sol. ‘Hoe kennen jij en je moeder Lily?’

‘We kennen haar niet,’ antwoordde Elka.

‘O, nee? Ken je mijn broer dan?’

Ze schudde haar hoofd.

‘Maar hoe...?’

‘We zijn niet uitgenodigd.’

Hij glimlachte. ‘O, dat is heel erg... interessant.’ Hij moest denken aan de enorme schaal taart en haring waar hij de moeder royaal van had zien opscheppen, de gevulde soep met kikkererwten. Zo’n vindingrijke manier om je maag te vullen had hij nog niet eerder gezien, in ieder geval heel wat minder ingewikkeld dan de manieren die hij tot nu toe zelf had weten te bedenken.

‘Ik dacht dat je dat wel wist,’ zei ze.

‘Hoe had ik dat moeten weten?’

‘Waarom kwam je anders naar onze tafel?’

‘Nou, in ieder geval niet om jullie eruit te gooien.’

‘O,’ zei ze.

‘Worden jullie er vaak uitgegooid?’

‘Wat bedoel je met... “vaak”? Dacht je soms dat we dit regelmatig doen? Er een gewoonte van maken om op de bruiloft van onbekenden binnen te vallen? Waar zie je ons voor aan?’ En toen Sol geen antwoord gaf: ‘Mijn moeder had een nichtje in Europa dat Lily Azerov heette. Azerov was mijn moeders meisjesnaam voordat ze met mijn vader trouwde. Sinds de oorlog uitbrak hebben we niets meer van haar vernomen. Ze wacht op

een bericht, maar tot nu toe heeft ze niets gehoord.’ Ze keek naar Sol, die knikte. Ook zijn moeder zat te wachten.

‘Ze zijn nog steeds alles daar aan het uitzoeken,’ zei Sol.

‘Dus toen ze van een van haar klanten hoorde dat er een vluchteling met de naam Azerov in Montreal was aangekomen...’

‘Maar als het je nichtje was, had ze dan niet rechtstreeks contact met je moeder gezocht?’

‘Dat zou je denken, ja,’ beaamde Elka. ‘Maar ik neem aan dat mijn moeder dacht dat ze ons misschien niet kon vinden of zo, dat ze misschien mijn moeders getrouwde naam vergeten was.’ Elka dacht er nog even over na, haalde toen haar schouders op. ‘Ik weet niet precies waarom mijn moeder me hierheen heeft gesleept, maar de vrouw van je broer is in ieder geval niet haar nichtje. Dat zag ze meteen.’

Wat haar er niet van weerhield op het feest te blijven en zich aan het eten en drinken te goed te doen, dacht Sol bij zichzelf.

‘Ik weet niet waarom we zijn gebleven. Ik weet dat het ongepast is,’ zei Elka alsof ze net Sols gedachten had gelezen. ‘En dan al die dingen die ze zei...’ Een blos kroop over haar wangen.

‘Het was inderdaad een beetje vreemd,’ gaf Sol toe.

‘Vreemd’ was nog zwakjes uitgedrukt, dacht Elka. Ze had gedacht dat haar moeder rechtsomkeert zou maken zodra ze had ontdekt dat de bruid niet het verloren gewaande nichtje was dat ze hoopte te vinden. Maar Ida’s blik had zich juist verhard en ze had Elka’s pols steviger beetgepakt. Ze had gebiologeerd naar de bruid gestaard, en niet op de gebruikelijke, bewonderende manier. Elka kon alleen maar hopen dat de andere gasten de uitdrukking op haar gezicht niet hadden gezien, een kille, harde uitdrukking die volkomen misplaatst was op een bruiloft. Het was alsof Ida’s teleurstelling was omgeslagen in woede jegens de

bruid, dacht Elka nu terwijl ze naast Sol liep. Alsof het de schuld van de bruid was dat ze niet het nichtje was op wie Ida gehoopt had.

‘Ik kan het niet goed verklaren,’ zei Elka nogmaals. Waarom ze die dingen zei. En dan nog wel tegen de broer van de bruidegom. En op een bruiloft waarvoor ze niet eens was uitgenodigd. ‘Ze denkt dat ze een zesde zintuig heeft wat mensen betreft. Je weet wel: wat voor karakter ze hebben, met wie ze zouden moeten trouwen.’ Ze keek even naar Sol. ‘En moet je zien wat er van haarzelf terecht is gekomen.’

Sol trok vragend zijn wenkbrauwen op.

‘Haar huwelijk met mijn vader was niet bepaald een doorslaand succes.’

Sol glimlachte. ‘Misschien dat haar zesde zintuig beter werkt voor het leven van anderen.’

Elka lachte, blij dat Sol er niet door was afgeschrikt, zoals ze vreesde.

‘En misschien heeft ze in dit geval wel gelijk,’ voegde Sol eraan toe.

‘Hoe bedoel je?’

‘Ik had eigenlijk met de bruid zullen trouwen.’

‘Jij?’

Hij vertelde haar over de briefwisseling tussen Lily en hem, de overeenkomst die ze hadden gesloten – waarbij hij wijselijk wegliet dat hij voor zijn medewerking een vergoeding had bedongen. Daarna de scène op Windsor Station.

‘Maar het voelde niet goed,’ besloot hij. ‘Dat wist ik diep van binnen.’ Hij keek Elka aan. ‘Zesde zintuig,’ zei hij met een knip-oog.

Hij had een glimlach van haar als reactie verwacht, haar instemming dat hij juist had gehandeld, dat je gevoelens je nooit bedriegen. Hij had een variant op de hoofdknikjes en de glim-

lachjes verwacht die hij meestal kreeg van een meisje dat hij voor het eerst ontmoette.

‘En je hebt haar daar gewoon laten staan?’ vroeg ze. ‘Je hebt je verloofde op het station laten staan?’

‘Ik heb haar niet zomaar laten staan, hoor.’ Wat dacht ze wel van hem? ‘Ik heb de mensen getelefoneerd bij wie ze tot de trouwdag zou logeren.’ Hij herinnerde zich het wanhopige gesprek met Eisenberg – zijn baas en zelfbenoemde raadsman sinds de dood van zijn vader elf jaar eerder. ‘Ik legde uit wat er was gebeurd en vroeg of ze haar wilden komen halen.’

‘En toen heb je haar daar achtergelaten? Een vluchteling die de halve wereld was over gereisd om met je te trouwen?’

‘Zo is het echt niet gegaan,’ sputterde Sol tegen, maar zo was het natuurlijk wél gegaan. Hij dacht aan Lily’s gezicht terwijl ze wachtte om afgehaald te worden, de hoopvolle oplichtende blik in haar ogen bij elke man die naderbij kwam, de teleurstelling en vervolgens de verwarring terwijl de ene na de andere man langs haar liep om iemand anders te begroeten. Toen de hal langzaam leegstroomde, deed ze of ze druk bezig was met haar bagage – een poging, wist Sol, om haar groeiende paniek tegen te gaan, haar heen en weer schietende ogen te beteugelen. Ze stond over haar koffer gebogen, een eenzame, roerloze gestalte tussen het passerende publiek, haar grijze jurk was te somber te midden van de vrolijke zomerkleuren, de klassieke snit te streng te midden van alle wijde rokken en alle kwikjes en strikjes die definitief het einde van de oorlog inluidden. Hoe lang had ze zo over haar koffer gebogen gestaan, vroeg hij zich nu af, en aan de leren riem gemorreld die niet strakker hoefde, het moment uitstellend waarop ze haar blik op moest slaan en constateren dat de stationshal bijna leeg was?

Iemand was tegen hem opgebotst, een meisje met geel haar en een brede rode mond. ‘Sorry, schat,’ had ze hijgend gezegd.

Ze had blauwe ogen en een gefriseerd kapsel van ontelbare, volmaakte gele krulletjes. Een pop, dacht hij, zoals de lievelingspop van zijn kleine zusje, Nina. Een levende pop die alleen maar wachtte op een teken van hem om aan zijn arm weg te wandelen. Ze lachte toeschietelijk, haar mond een rode veeg. Terwijl aan de andere kant van de hal, aan de rand van zijn blikveld, zich de grijze vlek bevond waarmee hij moest trouwen.

Wat voor man...? vroeg hij zich nu af, denkend aan Lily's bedrukte gezicht, de volkomen verkeerde jurk, hoewel duidelijk met veel zorg uitgekozen. *Wat voor man...?* hoorde hij Elka denken, en hij werd vervuld van gloeiende schaamte, een schaamte die gepaard ging met woede op het zwijgende meisje naast hem in wier blik hij zo-even een uiterst ongunstig beeld van zichzelf had gezien.

Wat Elka had gezien, vond ze echter helemaal niet zo ongunstig. Ze vond het prettig dat Sol aan de rand van de stoep liep, alsof ze door iets in de verlaten straat belaagd zou kunnen worden. Ze vond de lichte aanraking van zijn hand om haar middel prettig als hij haar een hoek om loodste of hielp met oversteken; bij elke kruising wachtte ze al op die lichte, vluchtige aanraking die steeds op een ander deel van haar lichaam terechtkwam. Het was natuurlijk schandalig dat hij die vrouw op het station had achtergelaten, maar ze voelde zich geleid bij de gedachte dat zij de man had gestrikt die Lily niet had kunnen krijgen. Misschien was het niet eens zo gek dat haar moeder per se op de bruiloft had willen blijven, dacht ze nu, glimlachend naar Sol. Misschien bezat haar moeder toch wel een zesde zintuig.

Misschien komt het allemaal nog goed, dacht Bella Kramer die in haar eentje aan de tafel zat die voor de naaste familie was gereserveerd en keek naar haar zoon en haar schoondochter die in hun opgetilde stoelen boven haar dansten. De naaste familie

bestond uit drie mensen: Lily, Nathan en Bella. Nathans vader, Joseph, was elf jaar geleden overleden en zijn zus, Nina, was direct na afloop van de oorlog naar Palestina geëmigreerd. Normaal gesproken zou Sol getuige zijn geweest en had hij aan tafel met de rest van de familie gezeten, maar in dit geval vond iedereen dat zijn rol in dit huwelijk was uitgespeeld.

Wat een trieste hoofdtafel, dacht Bella, toen ze er net was gaan zitten: een kleine ronde tafel met vijf stoelen, de extra twee stoelen waren gereserveerd voor de rabbijn en zijn vrouw. Ze herinnerde zich de hoofdtafel op haar eigen huwelijk, een lange tafel die een complete wand in beslag had genomen van een van de grootste feestzalen van heel Berditsjev, met aan de ene kant haar eigen grote, luidruchtige familie en aan de andere kant de even grote en luidruchtige familie van Joseph. Dat was pas wat je noemde een hoofdtafel!

Aanvankelijk leek het Nathan beter om helemaal geen feest te geven, om af te zien van het lopen naar de choepa, omdat Lily niemand had om haar weg te geven. Maar Lily had haar hoofd geschud. ‘Waarom zou jij door mijn tegenslag geen fatsoenlijk huwelijk mogen hebben?’ had ze gevraagd. ‘Dan loop ik ook in mijn eentje naar de choepa,’ had hij geantwoord, maar daarop had ze weer met haar hoofd geschud. Ze wilde niet dat hij zijn moeder zo’n groot onrecht aan zou doen.

Nathan had Bella over hun kleine aanvaring verteld op de achterbank van de auto die hij had gehuurd om ze naar de trouwerij te brengen. Ze hadden best kunnen gaan lopen. De synagoge waar het huwelijk werd voltrokken stond in Hutchison Street, maar een paar straten bij hun flat in Clark Street vandaan, en het was een heerlijke zomeravond. Maar Nathan vond dat wie A zegt ook B moet zeggen, dus had hij erop gestaan dat elk familielid zo stijlvol en comfortabel mogelijk op het huwelijk zou aankomen als hij zich kon veroorloven.

Bella had zich wel even afgevraagd hoeveel dit ritje hem ging kosten, maar ze schudde de gedachte snel van zich af omdat ze wist hoe trots Nathan was dat hij voor deze gelegenheid een auto had kunnen huren. En niet slechts één auto. Op dat moment reed een andere huurauto door dezelfde straten om zijn bruid naar de synagoge te brengen waar ze zo dadelijk in de echt werden verbonden. Het was een droefgeestige manier om naar je huwelijk te gaan, vond Bella stiekem. Zelf was ze dansend door de straten naar haar eigen huwelijk gebracht. Ze had al van ver het zingen en klappen van haar familie en vrienden gehoord, en hoe dichterbij haar ouderlijk huis kwamen, hoe luider het werd. Joseph wachtte al op haar in de synagoge, en ze kwamen haar halen om haar naar hem toe te brengen. Wat een heerlijk moment was dat geweest. Ze herinnerde zich haar vreugde en het triomfantelijke gevoel toen ze door de straten werd voortgestuwd naar de man die ze zelf had uitgekozen en van wie ze nu al zeker wist dat ze heel veel hield. Dit rustige ritje naar het huwelijk van haar zoon paste beter bij een begrafenis, maar ze wist dat Nathan gelukkig en trots was. En ze wist dat hij haar net over zijn aanvaring met Lily had verteld om zijn bruid zo gunstig mogelijk af te schilderen tegenover haar aanstaande schoonmoeder.

Ze had hem glimlachend een klopje op zijn knie gegeven.

Nathan was niet het oudste kind van Bella; hij was haar vierde. Maar hij was de eerste die niet al als kleintje was overleden. Haar eerdere kinderen waren omgekomen in de burgeroorlog die na de Russische Revolutie was uitgebroken. Ze waren niet, als zovelen, vermoord, niet bruut mishandeld en gemarteld door elke opeenvolgende troep soldaten die de stad was binnengetrokken; en daarmee had ze geluk gehad, meende ze. Hoofdschuddend dacht ze hieraan terug, probeerde zich voor te stellen wat de verwachtingsvolle bruid die ze ooit was als ‘geluk’ beschouwde

in het leven. Niet dit, wist Bella, maar de vrouw die ze was geworden begreep wél wat de donkere kanten waren van ‘geluk hebben’. En dat was het geweest: een uiterst donkere kant van geluk dat haar kinderen niet bang waren geweest toen ze het leven lieten. In hun moeders armen waren ze vredig van honger en ziekte heengegaan. De een na de ander, eerst de baby, toen Leah van twee, daarna haar eerstgeborene, Shmulik, die het oogappeltje van zijn vader was geweest.

Ze dacht dat haar leven voorbij was, maar een jaar later was tijdens de overtocht naar Canada Nathan geboren. Hij was te vroeg, een maand voor de uitgerekende datum, en Joseph en zij hadden nog niet eens een naam voor hem bedacht, konden zich op dat moment nog niet voorstellen dat deze zwangerschap tot een gezond voldragen kind zou leiden. Een van de passagiers had geopperd om hem naar het schip te vernoemen dat hen allemaal naar een nieuw leven bracht. Ze glimlachte bij de gedachte aan die passagier: een kleermaker uit Pinsk die van plan was om ergens in de wildernis van Saskatchewan of Manitoba boer te worden. Ze had hem in gedachten veel succes gewenst, dat hij met die kromme rug van hem boer wilde worden. Ze was benieuwd hoe het hem was vergaan.

Zijn voorstel om haar zoon naar het schip te vernoemen – het heette de SS Vedic – was even absurd als zijn nieuwe levensbestemming, maar toch zag Bella er wel iets in. Niet omdat ze geen traditionele naam kon bedenken – alle namen van broers en ooms die toch niet werden gebruikt, omdat de voormalige bezitters voortijdig aan hun einde waren gekomen. Maar Bella wilde geen oud verwelkt plantje in nieuwe aarde overzetten. Ze wilde een verse naam, een naam die niet met de familie van Joseph of die van haar was verbonden. Zij was toen op het idee gekomen om hem Nathan te noemen, Hebreeuws voor ‘geschenk’. Het was een naam, vond ze, die een mengeling was van

de herinneringen van wat ze hadden meegemaakt en hun hoopvolle verwachtingen voor de toekomst. Maar Joseph had geen hoop voor de toekomst – niet voor zijn eigen toekomst of die van anderen – en hij had de naam Sol voorgesteld, naar zijn geliefde jongste broer die op zijn dertiende aan tyfus was bezweken, ook in de burgeroorlog. Bella hield echter voet bij stuk: Nathan moest het worden. Joseph zou vast wel weer hoop krijgen. Ze hadden nog een kind gekregen, nog een kans, en ze gingen een nieuw leven in een nieuw, ver land opbouwen. Maar ze had het bij het verkeerde eind.

In Rusland had Joseph in de metaal gewerkt. Een glorieus materiaal, had hij tegen haar gezegd bij hun eerste ontmoeting. Een stof waarvan de geschiedenis gelijke tred hield met die van de mensheid. Wat was hij toen een eigengereide jongen; ze glimlachte bij de herinnering. Ze had hem natuurlijk gelijk gegeven. Ze had hem op dat moment in alles gelijk gegeven – hij was zo knap en arrogant – maar ze meende het ook. Ze was toen socialiste. Ze deelde zijn overtuiging, die ook leefde bij haar medestanders, dat de metaalindustrie veruit de waardevolste en belangrijkste industrietak was om de socialistische toekomst gestalte te geven.

In Canada was Joseph echter knopensorteerder geworden. Dat was het eerste baantje dat hij had gevonden toen ze in Montreal waren aangekomen, en voor een nieuwkomer was het prima werk, omdat je er geen Engels of Frans voor hoefde te spreken en met een loon waarvan je bijna kon leven als je de lange werkdagen volhield.

Het bleek dat Joseph dat kon. Hij was liever op zijn werk, ontdekte Bella al snel, dan dat hij thuis zat, zwijsend en stram bij haar en hun pasgeboren kindje. Hij gaf de voorkeur aan de reeksen knopen die je alleen maar op kleur en grootte hoefde te sorteren.

Bella ging ervan uit dat het een tijdelijke baan was, een opstapje naar iets beters, vooral toen een van hun burens vertelde dat de Canadian Pacific Railway op zoek was naar Joodse koper-slaggers en andere metaalbewerkers. Maar de weken gingen voorbij, vervolgens de maanden, en Joseph was nog steeds knopen aan het sorteren.

‘Wat is dat nou voor werk voor een man als jij?’ vroeg Bella soms aan hem. Een eindeloze stoet van gekleurde knopen terwijl Joseph iemand was die ooit het staal had getemperd waarmee bruggen en schepen waren gebouwd.

Joseph kon het niet uitleggen. Niet aan Bella. Misschien niet eens aan zichzelf. ‘Het is rustgevend,’ zei hij ten slotte. Rustgevender dan de warme melk met rum die Bella elke avond als slaapmutsje voor hem klaarmaakte. Rustgevender dan het bidden waar hij als jongen niet meer aan deed, maar waar hij nu op de donkere ochtenden voordat hij naar zijn werk ging weer zijn toevlucht tot had gezocht. Hij was een man die dacht dat hij na de dood van zijn kinderen niet verder meer zou kunnen, niet meer de kracht zou kunnen vinden om door te leven. *Vergeef me dat jij en het kind niet genoeg zijn*, leek hij Bella te smeken, maar niet in woorden, nooit in woorden. Hij had geruststelling gevonden, begreep Bella, in het geestdodende werk dat hij nu deed. In de eindeloze rondgang van de lopende band; een herinnering dat het leven doorging met of zonder de aanwezigheid van Joseph Kramer. Ze had het niet over haar hart kunnen verkrijgen hem te vergeven.

Wie is dat? vroeg ze zich nu af terwijl ze haar ogen van het verleden opsloeg en om zich heen keek. Ze had die vrouw al eerder gezien; ze was de enige onbekende in de zaal, zij en haar makkende dochter, met wie Sol zo-even naar buiten was gegaan. Waarschijnlijk familie van de Eisenbergs, die zo vriendelijk waren geweest om na Sols wangedrag de bruid onderdak te

bieden. Bella herkende alle anderen op het feest. Ze had het aardig voor elkaar, dacht ze, want ze zat hier toch maar in een feestzaal omringd door heel veel mensen die haar en haar familie het beste toewensten.

‘Had je vader er maar bij kunnen zijn,’ had ze eerder die dag tegen Nathan gezegd, en ze had het gemeend. Er is een levenskracht die je voort doet gaan, dacht ze, terwijl ze naar haar zoon keek die met zijn bruid danste. Het was dezelfde kracht waarmee de bruiloftsgasten haar lang geleden naar haar eigen huwelijk en haar toekomst hadden voortgedreven. Als Joseph meer tijd was vergund, had hij die kracht ook vast teruggekregen. En Lily zou die kracht ook weer vinden, dacht Bella. Lily was zwaar op de proef gesteld, wist Bella. Ze herkende verdriet als ze het zag. Maar ze zou het wel redden. De meesten redden het. Het zit in de natuur van de mens om het te redden, bedacht ze. Misschien kwam alles wel op z'n pootjes terecht.

Ze stond op van de lege tafel om met het dansen mee te doen.